

РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМНО-ІНТЕГРОВАНОГО ПРОЕКТУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито методологічні та змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, заснованого на організаційно-методичних принципах науковості, поступовості, послідовності, урахування вікових особливостей, комплексного використання психотехнологій, просоціальної орієнтації, культуровідповідності, й доведено його ефективність. Показано, що моніторинг процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз включав початково-діагностичний, проєктивно-стабілізуючий і експертний етапи. Визначено основні психологічні ресурси подолання кризи актуальної самореалізації та нереалізованості як переломних подій, що обумовлюють необхідність зміни індивідуальної парадигми цінностей і мотиваційно-потребнісної сфери як ядра особистості та перевизначення системи життєвих перспектив. Показано, що для особистості, яка переживає кризу актуальної самореалізації такими ресурсами можуть слугувати висока цінність результативності життя у системі смисложиттєвих орієнтацій; розвинений локус контролю-Я, як опозиція вираженій екстернальності, прожектерству і впливу зовнішніх негативних мотивів; для особистості, яка переживає кризу нереалізованості – активізація компонентів локусу контролю-Я, зовнішньої позитивної мотивації (потреби у досягненні соціального престижу; кар'єрного просування); вплив високо вираженої мотивації досягнення на підвищення цінності процесу та результативності життя, внутрішніх мотивів – у прагненні найбільш повної професійної і особистісної самореалізації.

Ключові слова: особистість, соціальна мобільність, період криз, системно-інтегративний підхід, соціально-психологічний супровід, сучасний соціум.

Постановка проблеми. У ситуації сучасних перетворень, пов'язаних з політичними та соціально-економічними змінами гостро постає проблема

соціальної мобільності особистості. З одного боку, сучасні умови дійсності розширили можливості людини, з іншого, – наявна наразі нестабільність диктує необхідність постійних змін самої особистості відповідно до нових умов її буттєвості, зокрема в період криз. У зв'язку з цим дослідження соціальної мобільності, як психологічного феномену, що має власні детермінанти формування і динаміки, дозволяє акцентувати увагу на соціально-психологічному компоненті означеної проблеми і зробити більш успішним пошук шляхів розвитку соціальної мобільності особистості (Гейко, 2016; Попович, 2015).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлено, що соціальна мобільність найчастіше трактується у первинному значенні – як будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковано людською діяльністю, з однієї соціальної позиції в іншу; як зміна індивідом або групою місця, займаного у соціальній структурі, переміщення з одного соціального класу, групи в іншу (вертикальна мобільність) або у межах одного і того ж соціального класу, групи (горизонтальна мобільність) (П. Сорокін). У такому розумінні соціальна мобільність виражає внутрішній рух, що приводить до зміни індивідуальних або статусних (апріорних, інституційних) позицій, які завжди існують у динамічному суспільстві (Ю. Волков, І. Мостова).

Констатовано, що соціальну мобільність визначають як здатність особистості адаптуватися і перетворювати соціальне середовище, оперативно встановлювати особистісні, культурні та ділові контакти у мікро- і макросоціумі, проявляти свою соціальну компетентність (Ю. Калиновський). При цьому незалежно від конкретного змістовного трактування соціальної мобільності, загальним для всіх позицій є визнання того, що соціальну мобільність особистості породжує мобільність сучасного світу, а оскільки мобільність, мінливість, динамізм сучасного суспільства є сутнісна якість, атрибут його розвитку, соціальна мобільність осіб, які складають це суспільство, стає необхідною умовою цього розвитку (Б. Ігошев).

Показано, що дослідження явища соціальної мобільності закономірно призводить до диференціації цього поняття і наразі всебічно вивчаються груповий і індивідуальний, міжгенераційний й внутрішньогенераційний, структурний та неструктурний і інші види соціальної мобільності (Давыдкіна, Семенова, 2018).

З'ясовано, що особливо виділяються і поглиблено вивчаються також такі види мобільності у суспільстві, як професійна, академічна, територіальна (міграційна) та інші, які розглядаються як самозначущі складові соціальної мобільності (Климов, 2004).

Наголошується, що така диференціація наукових уявлень пов'язана не тільки з поглибленням досліджень у цій проблемній області, а й з посиленням динамічності соціальних процесів на сучасному етапі розвитку суспільства, яка призводить до підвищення соціальної мобільності особистості за різноспрямованими векторами її соціального функціонування. Виявлено, що властива соціальним суб'єктам соціокультурна рухливість, гнучкість, артикулюючи ступінь їх пристосування до ситуації, що змінюється, у той же час виступає й у ролі головної умови мобільності соціальних систем (Максименко, 2006; Ковальчук, 2018).

Мета статті – розкрити методологічні та змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Концептуальні засади системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз відображають сучасний рівень розвитку особистості в руслі загальноєвропейських цивілізаційних процесів розвитку свободи і демократії, який передбачає, поряд із формуванням системи інтегрованих професійних знань, умінь і навичок, інтеграцію процесів розвитку і саморозвитку особистісного, інтелектуально-морального і соціального потенціалу особистості. Виділено провідні характеристики соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз (об'єктність, предметність, цілеспрямованість, діалектичність, процесуальність, осмислення).

Визначено системно-інтеграційну сутність соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості, що реалізується у *підходах* (система взаємодії особистості з соціальними інститутами; соціокультурна спрямованість; міжвідомча координація; відкритість соціально-педагогічних систем; єдність практичного і теоретичного); *функціях* (інтегративно-освітня, адаптивно-корекційна, реабілітаційна, захисно-профілактична); *завданнях* (адаптації, реабілітації, корекції, стабілізації, освіти) й передбачає перехід від «впливу» до «взаємодії» та виступає як комплексна технологія підтримки і допомоги особистості у розвитку її соціальної мобільності в період криз.

Серед організаційно-методичних принципів соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз виокремлено: науковість, поступовість, послідовність, урахування вікових особливостей, комплексне використання психотехнологій, просоціальна орієнтація, культуровідповідність.

Показано, що у межах системно-інтегрованого проекту були задіяні такі психотехнології: соціалізуючі (підвищення соціальної адаптації учасників проекту); корекційні (виправлення негативних тенденцій у психіці); інтегративні (підвищення цілісності особистості). Зокрема зазначено, що інтегративні психотехнології є комплексними програмами групової та індивідуальної роботи, спрямованими на емоційно-вольову сферу, свідомість і самосвідомість, соціальні та особисті відносини та ін.

У задіяних у межах проекту психотехнологіях використовувалися різноманітні оптимізуючі, розвивальні, катарсичні і трансформаційні методи, конструктивно поєднані між собою з метою забезпечення системного результату впливу.

У системно-інтегрованому проекті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз серед основних були виділені такі види психопрактик: психотерапія, психологічна корекція, психологічне консультування, психологічна підтримка, соціально-психологічний тренінг, практики особистісного росту, практики саморегуляції, психологічне просвітництво, навчальні психологічні практики та ін.

Констатовано, що методологічно методи корекції у системно-інтегрованому проекті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз було розподілено на 5 груп:

1) рефлексивні методи, важливими елементами яких виступали заміна негативних думок позитивними, техніка позитивних тверджень – афірмації, технологія перемикавання психічних станів, медитація, що супроводжується словесним самонавіюванням і візуалізаціями;

2) нерелексивні методи (компонент саморефлексії не виражений), такі як тілесно-орієнтовані, рольові методи;

3) інтегративні практики (надавали комплексний вплив);

4) цільові методи (вирішували певні вузькі завдання або формували конкретні якості);

5) метапсихотехнології (навчали володінню психотехнологіями, методологічно і практично грамотному їх застосуванню).

За базисним рівнем впливу у системно-інтегрованому проекті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз виділено такі види психологічних практик: тілесні, енергетичні, емоційно-образні, ментальні. З тілесного рівня можлива інтервенція на енергетичний рівень. До цього роду процедур належали біхевіоральні методик, тілесно-орієнтовані техніки (танцювально-рухові, техніка автентичного руху, театр дотиків, холистичний палсинг та ін.), звукотерапія, музикотерапія, кольоротерапія, ароматерапія, біосинтез та ін. До енергетичних практик,

здіяних у системно-інтегрованому проєкті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, належали біоенерготерапія, аутотренінг, низка дихальних технік та ін. Емоційно-образні практики включали ігрові, рольові техніки, техніки візуалізації, частково – техніки перегляду, вербальні методики та ін. До ментальних психопрактик, задіяних у системно-інтегрованому проєкті, зараховувалися психоаналітичні, когнітивні практики, практики ментальної візуалізації, раціоналізації, структуралізації, самоаналіз та ін.

Моніторинг процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз включав початково-діагностичний, проєктивно-стабілізуючий і експертний етапи. Основними дослідницькими завданнями *початково-діагностичного етапу* були: підбір методик, адекватних завданням дослідження, проведення первинної діагностики і визначення стартових характеристик учасників системно-інтегрованого проєкту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності, необхідних для спостереження динаміки просування і досягнень кожного учасника. На *проєктивно-стабілізуючому етапі* була проведена математична обробка даних відповідно до показників соціальної мобільності: шкал мотивації діяльності і здатності до досягнення мети; здатності до здійснення навчальної/професійної діяльності (особистісний аспект); інтелектуальної компетентності; ставлення до навчання (академічний аспект); шкали соціального статусу (соціальний аспект); соціальної зрілості (інтегративний аспект). На *експертному етапі* відбувалася повторна діагностика особистісних досягнень учасників системно-інтегрованого проєкту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності в період криз з метою визначення рівнів стійкості професійної спрямованості, навчальної компетентності, сформованості соціального статусу і професійної готовності учасників за особистісним, когнітивним і соціальним компонентами. На даному етапі були проаналізовані рівні просування учасників проєкту (високий, середній, низький), які фіксувалися за вказаними критеріям і їх прояви, що відстежувалися і аналізувалися у монографічних характеристиках кожного рівня. Аналіз отриманих даних показав підвищення рівня сформованості інтегративних показників, які відображають особистісну зрілість (стійкість навчальної/професійної спрямованості, мотивації навчальної/професійної діяльності у респондентів різних професійно-демографічних сегментів, сформованість ціннісних орієнтацій); академічну зрілість (загальний рівень спеціальних умінь) і соціальну зрілість (соціальна спрямованість, соціальна позиція, соціальні відносини) ($p \leq 0,05$).

Встановлено, що ефективними у процесі розвитку соціальної мобільності особистості в період криз виявилися коучинг-тренінг (технологія коучингу

GROW: goal – постановка мети; reality – аналіз реальності; options – визначення можливостей до дії; will – виховання волі до дії); процесинг, як різновид коучингу; консалтинг, а також проекти «Кар’єрна коуч-сесія», методика «Коуч-сесія» з використанням інструментів «Сходи зростання», «Колесо балансу» та ін.; вправи «Контрольні списки», «Присутність», «Повернення», «Усвідомлене спостереження»; ведення щоденнику відповідальності і успіху та ін.

Отже, системно-інтегрований проект соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, побудований з урахуванням її онто- та соціогенезу, є дієвим засобом розвитку всіх складових соціальної мобільності у досліджуваних різних професійно-демографічних сегментів; він сприяв цілеспрямованому плануванню, побудові й перетворенню власних дій, вчинків відповідно до змінюваного життєвого контексту та розвинутих можливостей соціальної мобільності.

На основі проведеного дослідження було сформульовано рекомендації, викладені за науково-дослідним і практично-орієнтованим напрямками.

У науково-дослідному напрямку рекомендації стосуються методологічних питань дослідження мотиваційно-ціннісної обумовленості переживання часу в період криз і розкривають отримані в дослідженні значущі аспекти. Так, в аналізі психології переживання часу і психологічних аспектів темпоральної організації особистості в період криз доведеною евристичною володіють: концепція темпоральної організації особистості, що співвідносить свій суб’єктивний час з часом самореалізації у діяльності і життєвий шлях; причинно-цільова концепція психологічного часу як форми переживання особистістю структури причинних і цільових відносин між подіями її життєвого шляху; концепція перебудови системи життєвих перспектив особистості в період криз. Опора на синтез названих концепцій дозволяє забезпечити методологічну вивіреність наукового і експериментального пошуку мотиваційно-ціннісних предикторів, що обумовлюють специфіку переживання часу при різних видах часової децентрації при кризах актуальної самореалізації та нереалізованості як переломних подій екзистенціальної етіології і генези у суб’єктів різних професійно-демографічних сегментів. Важливим є визначення специфіки об’єкта, який, по-перше, може бути співвіднесений з переживанням особистістю конкретного кризового періоду, а по-друге, буде містити найбільш значимі детермінанти переживання тієї чи іншої кризи. Так, при дослідженні мотиваційно-ціннісної обумовленості психологічного часу особистості, яка переживає період кризи віддалення від справ логічно вибрати в якості об’єкта аналізу ціннісні регулятори її життєвої активності, а в якості найбільш значущих детермінант переживання діагностувати ті, які найбільше відповідають

виявленій феноменології переживання часу обстежуваного соціально-демографічного сегменту.

У *практично-орієнтованому напрямку* рекомендації стосуються способів виявлення криз актуальної самореалізації та нереалізованості і визначення адаптаційних ресурсів подолання цих переломних подій для надання ефективної консультативно-розвивальної підтримки. У соціально-психологічному супроводі процесу розвитку соціальної мобільності особистості, при наданні психологічної підтримки особистості, яка переживає кризу актуальної самореалізації або нереалізованості, доцільно інформувати учасників проекту про специфіку прояву кожної з названих видів криз, що дозволить сформувати в їх свідомості більш широкі і диференційовані уявлення про ці явища, у порівнянні з імпліцитними та недостатньо усвідомлюваними. При наданні соціально-психологічної підтримки особистості, яка переживає кризу актуальної самореалізації або нереалізованості, доцільно скласти алгоритм подолання кризи, в якому будуть враховані дані про зміст нормативних, ненормативних криз, про специфіку протікання криз як переломних подій, про переживання часу як внутрішньої картини життєвого шляху. Зазначений алгоритм має ґрунтуватися на виділених мотиваційно-ціннісних та адаптаційних ресурсах подолання криз. При наданні психолого-консультаційної допомоги особистості в період криз доцільно враховувати, що критичні події можуть сприйматися не тільки як травмуючі і обумовлюючі деструкції часової перспективи, й тим самим – кризи актуальної самореалізації або нереалізованості, а й як події позитивної модальності. У цьому випадку особистість не виявляє часової децентрації, а встановлені у дослідженні характерні для такої особистості мотиваційно-ціннісні утворення виконують роль конструктивних ресурсів подолання криз. Вивчення соціально-психологічних проблем особистості має поєднуватися з виявленням характерних для неї домінант адаптаційних ресурсів. Особливу увагу при організації психологічного сприяння розвитку адаптаційних ресурсів особистості в рамках загального підвищення її соціальної мобільності та успішності необхідно приділяти саме інваріантним складовим ресурсів. Змінювані складові адаптаційних ресурсів особистості підлягають спрямованій корекції в разі виникнення труднощів, пов'язаних з окремими сферами життєдіяльності. Здійсненню реконструкції основного змістовного блоку адаптаційних ресурсів особистості має передувати виділення домінантного для неї типу адаптаційних ресурсів. Корекційно-розвивальна робота, маючи у своєму фокусі центральну структуру адаптаційних ресурсів особистості, має передбачати розвиток і інших структурних компонентів соціальної мобільності особистості.

Висновки. Розкрито методологічні та змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, заснованого на організаційно-методичних принципах науковості, поступовості, послідовності, урахування вікових особливостей, комплексного використання психотехнологій, просоціальної орієнтації, культуровідповідності, й доведено його ефективність. Показано, що моніторинг процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз включав початково-діагностичний, проєктивно-стабілізуючий і експертний етапи. Визначено основні психологічні ресурси подолання кризи актуальної самореалізації та нереалізованості як переломних подій, що обумовлюють необхідність зміни індивідуальної парадигми цінностей і мотиваційно-потребнісної сфери як ядра особистості та перевизначення системи життєвих перспектив. Показано, що для особистості, яка переживає кризу актуальної самореалізації такими ресурсами можуть слугувати висока цінність результативності життя у системі смислоттєвих орієнтацій; розвинений локус контролю-Я, як опозиція вираженій екстернальності, прожектерству і впливу зовнішніх негативних мотивів; для особистості, яка переживає кризу нереалізованості – активізація компонентів локусу контролю-Я, зовнішньої позитивної мотивації (потреби у досягненні соціального престижу; кар’єрного просування); вплив високо вираженої мотивації досягнення на підвищення цінності процесу та результативності життя, внутрішніх мотивів – у прагненні найбільш повної професійної і особистісної самореалізації.

Література

- 1.Гейко Є.В. Соціально-психологічні особливості корекції полісистемної цілісності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. № 3 (41). С. 6–15.
- 2.Давыдкина Л.В., Семенова Т.В. Психологические аспекты образа жизни и социальной мобильности. *Научное отражение*. 2018. № 4 (14). С. 32–39.
- 3.Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. М.: АCADEMIA, 2004. 301 с.
- 4.Ковальчук З.Я. Соціально-психологічний аналіз становлення особистості в умовах сучасних змін. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. № 3(47). Т. 2. С. 41–48.
- 5.Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

6. Попович І.С. Роль соціальної мобільності в саморегуляції поведінки особистості. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка; Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Вип. 28 Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. С. 481–490.

Referens

1. Heiko Ye.V. (2016). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti korektsii polisystemnoi tsilisnosti osobystosti. [Socio-psychological features of correction of polysystemic integrity of personality]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia*. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia. № 3 (41). S. 6–15. [in Ukrainian].

2. Davydkina L.V., Semenova T.V. (2018). Psikhologicheskie aspekty obraza zhizni i sotsialnoi mobilnosti. [Psychological aspects of lifestyle and social mobility]. *Nauchnoe otrazhenie*. № 4 (14). S. 32–39. [in Russian].

3. Klimov E.A. (2004). Psikhologiiia professionalnogo samoopredeleniia. [Psychology of professional self-determination]. M.: ACADEMIA. 301 s. [in Russian].

4. Kovalchuk Z.Ia. (2018). Sotsialno-psykholohichniy analiz stanovlennia osobystosti v umovakh suchasnykh zmin. [Socio-psychological analysis of personality formation in the conditions of modern changes]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia*. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia. № 3(47). T. 2. S. 41–48. [in Ukrainian].

5. Maksymenko S.D. (2006). Geneza zdiisnennia osobystosti. [The genesis of the realization of personality]. K.: Vyd-vo TOV «KMM». 240 s. [in Ukrainian].

6. Popovych I.S. (2015). Rol sotsialnoi mobilnosti v samorehuliatcii povedinky osobystosti. [The role of social mobility in self-regulation of individual behavior]. *Problemy suchasnoi psykholohii* : zb. nauk. prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka; In-tu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Vyp. 28 Kamianets-Podilskiy: Aksioma. S. 481–490. [in Ukrainian].

Zavatsky Yu.A., Shapovalova V.A., Tsyganok D.M.

IMPLEMENTATION OF THE SYSTEM-INTEGRATED PROJECT OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL MOBILITY PERSONALITY

The article reveals the methodological and content-procedural principles of construction and implementation of a system-integrated project of social and

psychological support of the process of social mobility of individuals in times of crisis, based on organizational and methodological principles of science, gradualness, consistency, age, integrated use of psychotechnology, prosocial orientation, cultural relevance, and proved its effectiveness. It is shown that the monitoring of the process of development of social mobility of the individual in the period of crises included the initial-diagnostic, projective-stabilizing and expert stages. The main psychological resources for overcoming the crisis of actual self-realization and unrealisation as turning points that determine the need to change the individual paradigm of values and motivational-needs sphere as the core of personality and redefining the system of life prospects are identified. It is shown that for a person who is experiencing a crisis of actual self-realization, such resources can serve as a high value of the effectiveness of life in the system of meaningful life orientations; developed locus of control-I, as an opposition to the expressed externality, searchlight and the influence of external negative motives; for a person experiencing a crisis of unrealisation - activation of the components of the locus of control-I, external positive motivation (the need to achieve social prestige; career advancement); the influence of highly expressed achievement motivation on increasing the value of the process and productivity of life, internal motives - in the pursuit of the fullest professional and personal self-realization.

Key words: *personality, social mobility, period of crises, system-integrative approach, social-psychological support, modern society.*

Завацький Юрій Анатолійович – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

Шаповалова Валентина Андріївна – доктор медичних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

Циганок Дмитро Миколайович – старший викладач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.